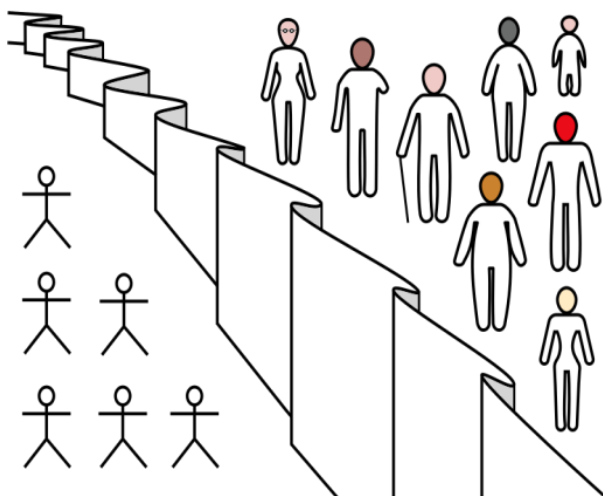

4.3 Lecke Természeti állapot és annak kritikája

Először John Rawlست elméletét vizsgáljuk, majd a természeti állapot kritikáját. Hume óta tudjuk, hogy a természeti állapot egy fikció. Ugyanakkor ennek a [gondolatkísérletnek](#) az eredménye fontos a társadalomfilozófia számára, mivel igazolja a hatalom és az állam intézményét. Röviden kitérek arra is, hogy a humánológia szerint valójában milyen volt az [ősember](#) természetes állapota.

4.3.1 Rawls

[John Rawls](#) híres könyvében (*Az igazságosság elméletéről* 1971) felelevenítette a természeti állapot egy modern értelmezését, amelyet ő eredeti állapotnak ([Original position](#)) nevezett. Ez egy olyan hipotetikus állapot, ahol az emberek nincsenek tisztában azzal, hogy nekik egyénileg milyen helyzetük, milyen tehetségük és sorsuk lesz a társadalomban. Más szóval az eredeti helyzetben a szereplők a tudatlanság fátyla ([Veil of ignorance](#)) mögött vannak, nem tudják, mely pozíciót fognak betölteni a leendő társadalomban, milyen értékeket fognak fontosnak tartani. Ebben a helyzetben kell válaszolniuk arra a kérdésre, hogy az elosztás milyen igazságos elveit kell érvényesíteni egy társadalomban.

A tudatlanság fátyla az eredeti pozícióban.

Forrás: eredeti pozíció: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Original_Position.svg

Az amerikai szerző szerint ilyen helyzetben a maximin szabályt alkalmazzák, vagyis egy olyan „jól berendezett társadalmat” preferálnának, amely az igazságosság alapelveire épül. Így eljutunk a méltányosságként felfogott igazságosság koncepciójához. Ez azokra az elvekre utal, melyeket a szabad és ésszerűen gondolkodó, saját érdekeik előmozdítására törekvő személyek az egyenlőség kiinduló helyzetében jóváhagynának egyesülésük alapvető feltételeként. Ezen elvek szabályoznak minden további egyezséget plusz körvonalazzák a társadalmi együttműködés kialakítható fajtáit és a létrehozható kormányformákat, azaz meghatározzák a társadalom alapszerkezetét.

Rawls a következő egymásnak alárendelt elvek mellett érvel:

- (1) Minden személynek egyenlő joga van a szabadság azon legmagasabb fokához, amely mások ugyanilyen szabadságával összeegyeztethető.
- (2) A társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeket úgy kell elrendezni, hogy
 - (a) a legkedvezőtlenebb helyzetben levők javát legjobban szolgálja és
 - (b) ez az elrendezés terjedjen ki állásokra és hivatalokra, melyek így a tisztességes egyenlőség és lehetőség értelmében minden körülmények között mindenki előtt nyitva állnak.

4.3.2 Természeti állapot kritikája

A modern *humánológia* eredményei alapján pontosan tudjuk, hogy a természeti állapot egy fikció. A korai emberek (ősemberek) nem úgy éltek, ahogy azt Hobbes, Locke vagy éppen Rousseau leírta. Tehát a természeti állapot nem keverendő össze az ősember gyakran természetesen minősített állapotával.

Valójában az ősemberek kis létszámú családi alapon szerveződő szoros közösségekben éltek. Ezekben a csapatokban nagyon erős integratív erők (szeretet, barátság, altruizmus és lojalitás) működtek, amelyek a közösséget egyetlen rendszerré, a klasszikusok szavaival élve *egyetlen testté* formálták. A csapatban eleve jelen volt a hierarchia és a hatalom; tehát nem volt szükség a hatalomnak szerződéssel történő létrehozására, ahogy azt Hume és más kritikusok is hangsúlyozták. Mivel az ősember közösségei családi alapon szerveződtek, ezért a hatalom első formája a szülői, jelesül az apai hatalom lehetett bármit is mondjon erről Locke. Továbbá eleve jelen volt a közösségi tulajdon, mint a csapat telephelye és vadászterülete (territórium), ugyanakkor a saját készítésű szerszámok nyilvánvalóan magántulajdonban voltak. Locke-nak tehát igaza volt, amikor azt mondta, hogy nem a hatalom és az állam hozta létre a tulajdont.

A Hume előtti szerzők azonban bizonytalanok voltak abban a kérdésben, hogy a természeti állapotot és a társadalmi szerződést valós történelmi helyzetnek tekintés vagy csak egy fikciónak. Ezért Hume kritikája mindenképpen egy mérföldkő ebben a tekintetben.

Hume a szerződéselmélet koncepcióját bírálva rámutatott arra, hogy az aktuálisan létező kormányzatok történetében semmilyen nyomát sem találjuk a

társadalmi szerződésnek, illetve a polgárok önkéntes beleegyezésének. *„Ellenkezőleg, mindenütt fejedelmeket látunk, akik alattvalóikkal tulajdonuként bánnak, és szuverenitásuk független jogát hódítással vagy örökléssel tartják fenn. Mindenütt látjuk az alattvalókat is, akik elismerik fejedelmeik e jogát. és fölteszik, hogy egy adott uralkodónak való engedelmesség kötelezettségével születnek, amint ez a szülők iránti kötelesség és tisztelet kötelékére igaz.”* (Hume: Értekezés az emberi természetről, 660. o.)

Majd hozzáteszi: *„Az engedelmesség és alávetettség olyan megszokottá vált, hogy a legtöbb ember soha nem is firtatja ezek eredetét vagy okát, éppoly természetesnek tekinti, mint a gravitáció vagy közegellenállás törvényét vagy bármely más természeti törvényt.”* (Hume: Értekezés az emberi természetről, 660. o.)

Ha a kormányzat hatalma nem a nép beleegyezéséből származik, akkor a kormányzatnak más alapjai vannak. Mi alapozhatja meg akkor a hatalomnak való engedelmességet? A skót szerző az alternatívát abban látja, hogy a kormányzat iránti engedelmesség nélkül „a társadalom nem maradhat fenn”. Továbbá azt is hangsúlyozza, hogy a társadalom az egyetlen eszköz az ember számára, amellyel kompenzálhatja természettől kapott gyengeségeit, az összefogás mindenki számára előnyös, „fokozza erőnket, képességeinket és biztonságunkat”.

Hume abból indul ki, hogy az ember mint társas lény eleve szoros közösségben élt. Ennek első formája a család volt. Ezért a filozófus hevesen érvelt a szerződéselméletekben foglalt természeti állapot ellen, melyet pusztán fikciónak tekinti, hasonlóan a költők által megénekelte aranykorhoz. Azonban azt is látja, hogy bármennyire is előnyös és elkerülhetetlen számunkra ez a társulás, az emberi természet bizonyos adottságai, a vágyak és szenvedélyek ellentétben állnak a társulás megalkotásával. Ezért van szükség *„mesterséges intézkedésekre”*, amelyekkel a műveletlen emberi természet önzését és részrehajlását megzabolázzuk. Ezek a *„mesterséges intézkedések”* azonban nem egy általános társadalmi szerződésre épülnek.

A társadalom számára leginkább a (külső) javak státusza okozhat zavart bizonytalanságuk, könnyű átruházhatóságuk miatt, ezért szükség van egy megállapodásra, amely mindenki számára megteremt a tulajdonlás biztonságos kereteit, azáltal, hogy *„mindenkinek békésen élvezni engedik, amit jó szerencsére vagy iparkodása révén megszerzett magának. Így mindenki tudja, hogy mi az, amit biztosan birtokolhat és sikerül korlátozni a szenvedélyek részrehajló és egymásnak ellentmondó indíttatásait.”* (Hume, Értekezés az emberi természetről, 665. o.) Ez a megállapodás alapozza meg az igazságosság és igazságtalanság a tulajdon, a jog és a kötelezettség fogalmait.

Az igazságosság Hume szerint megállapodásokon alapszik, s *„csupán abból ered, hogy egyrészt az emberek önzők és nem határtalanul nagylelkűek, másrészt a természet nem gondoskodik elég bőkezűen a szükségletekről. Nem a közérdek féltéséből, vagyis az erős és széles körre kiterjedő jóindulatból merítjük az első és eredeti indítékot az igazságosság szabályainak betartására, hiszen elismertük, hogy ha az emberek ilyen jóindulattal volnának megáldva, ezek a szabályok álmukban sem jutnának eszükbe.”* (Értekezés az emberi természetről, 673. o.)

Hume koncepciója evolúciós szempontból is jól értelmezhető: stabil hatalmi és tulajdonosi struktúrát kialakító közösségek fennmaradtak, az összes többi pedig kiszéleltődött. Egy ilyen evolúciós folyamat felettébb valószínű,

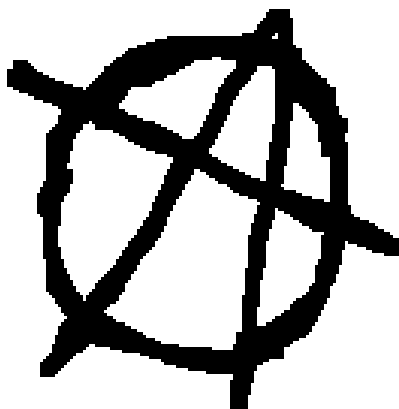
szemben a társadalmi szerződés aktusával. Az egy másik kérdés, hogy a szilárd hatalmi és magántulajdonosi rendszeren belül már fontos szerepet kaphatott az emberek közötti konkrét (pl. adásvételi) megállapodások és szerződések. Tehát az alapvető társadalmi intézmények (hatalom, magántulajdon, együttműködés), amelyek egy evolúciós folyamatban alakultak ki, tették lehetővé a szerződést és nem fordítva.

Hume után a filozófusok többsége (Hegel, Marx, Rawls) visszautasítja azt a nézetet, hogy valaha létezett volna egy [társadalmi szerződés](#) és azon belül a természeti állapot. Tehát mindenki elfogadja azt a nézetet, hogy a természeti állapot, illetve a társadalmi szerződés egy fikció. Ugyanakkor vita van abban a kérdésben, hogy ez a fikció egy hasznos gondolat kísérlet, mert megvilágítja a modern polgári társadalom alapvető sajátosságait, vagy pedig haszontalan, mert túlzott individualizmusa félrevezeti a gondolkodásunkat. Álláspontom szerint a természeti állapot és a szerződéselmélet egy hasznos gondolat kísérlet, amely segít jobban megérteni a modern individualizálódó polgári társadalmat, továbbá ennek a gondolat kísérletnek az eredménye nagymértékben meghatározza a viszonyunkat, pontosabban az ész viszonyát az államhoz. Tehát a természeti állapot a társadalomfilozófia egyik alapvető gondolat kísérletének tekinthető.

4.3.3 A természeti állapot és az állam megítélése

Az állammal kapcsolatban a társadalomfilozófia rendkívül megosztott. A különböző nézeteket legkönnyebben a természeti állapot jellegével kapcsolatban érthetjük meg. Ez még akkor is így van, ha az adott szerző vagy irányzat történetesen nem támaszkodik erre a fogalomra

(i) Ha a természeti állapot egy minden szempontból jó és kívánatos állapot, akkor nincs szükség a hatalomra és az államra. Ebből az álláspontból az is következik, hogy az erőszak monopóliumával rendelkező hatalom és az állam társadalomfilozófiai szempontból nem igazolható önkény, azaz az erősek és a gazdagok erőszakjának intézményesített formája a gyengék és a szegények fölött. Ezt az álláspontot számtalan irányzat vallja, így pl. az [anarchizmus](#) is.

Anarchizmus szimbóluma

Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Anarchizmus#/media/F%C3%A1jl:Anarkisme.png>

Marx is az állam elhalását prognosztizálja a kommunizmusban (lásd A gothai program kritikája). Szerinte az uralkodó osztályok az állam segítségével biztosítják a hatalmukat az elnyomott osztályok felett. A kommunizmusban nem lesznek osztályok, tehát nem lesz szükség államra se. Ugyanakkor Marx fogalmazta meg a [proletárdiktatúra](#) fogalmát is arra az „átmeneti időszakra”, amíg a tőkés társadalom átalakul osztály nélküli társadalommá. Tehát a marxizmus egyszerre tudott érvelni a [totális állam](#), illetve az állam elhalása mellett. A két álláspont közötti ellentét az eltérő időtávlatok és feladatok miatt nem okozott problémát.

(ii) Ha a természeti állapot a lehető legrosszabb állapot, akkor nagyon erős [hatalomra](#) és [államra](#) van szükség, mert csak egy hatalmi struktúra képes biztosítani kikényszeríteni a békét, ami pedig az ember fennmaradásának, jólétének és prosperálásának a feltétele. Ez Hobbes álláspontja, aki szerint bármilyen hatalmi struktúra is jobb mint az anarchia, vagyis a polgárháború. Mindamelllett Hobbes számára az állam egy szükséges rossz.

Vannak azonban olyan szerzők (Platón, Arisztotelész, Hegel és bizonyos értelemben Rousseau is), akik az államnak rendkívül pozitív szerepet tulajdonítanak. Hegel például úgy gondolta, hogy az állam a szabadság tökéletes megvalósulása, amennyiben törvényeiben a legteljesebb mértékben jut érvényre az ész rendje. Az állam az abszolútum önkifejeződése, amelyet földi istenként kell tisztelnünk. Az állam felette áll az egyéneknek, mert az állam törvényei végső fokon nem a polgárok akaratából származnak. A polgárok vannak az államért, s törvényeinek engedelmeskedve valósítják meg saját szabadságukat. Az eszményi állam Hegel szerint monarchikus, trónöröklésen alapul és alkotmányos.

(iii) Ha a természeti állapot egy köztes állapot, akkor az állammal kapcsolatban is egy köztes álláspont szükséges. Azaz egy korlátozott államra van szükség. E nézet szerint az állam hiánya ugyanúgy elfogadhatatlan, mint az erős és korlátlan állam. A szerződéselmélet klasszikusai közül Locke fogalmazta meg ezt az álláspontot.

A [liberalizmus](#) a minimális állam ([minarchizmus](#)), illetve az éjjeliőr állam ([night-watchman state](#)) mellett érvel. *Robert Nozick* (1938–2002) fő művében (*Anarchia, állam és utópia*, 1974) a minimális állam neoliberais eszményét hangsúlyozza és ezen az alapon még a jóléti állam koncepcióját is elutasítja. Az amerikai szerző a szabadságjogokat helyezi középpontba, amelyek szerinte sérthetetlenek, és az állam abszolút korlátaiként érvényesülnek.

Kérdések

1. Hume hogyan kritizálja a természeti állapot és a társadalmi szerződés fogalmát?
2. Ki használja és mit jelent az eredeti állapot és a tudatlanság fátyla?
3. Mi következik abból, hogy a természeti állapot egy jó és kívánatos állapot?
4. Mi következik abból, hogy a természeti állapot a lehető legrosszabb társas állapot?
5. Mi következik abból, hogy a természeti állapot egy olyan köztes állapot, amelynek vannak jó és rossz sajátosságai?

Irodalom:

Földi Pál (1993): A társadalomfilozófia története. Szerzői kiadás, Budapest.

Hume, David : Az eredeti szerződésről. In.: David Hume: *David Hume összes esszéi II.* 225-246. o. Atlantisz, Budapest, 1994.

Hume, David: *Értekezés az emberi természetről*, Gondolat, Budapest 1976.

Rawls, John: Az igazságosság elmélete. Osiris, Budapest 1997. (ford. Krokovay Zsolt)